

Erdészeti növényteni irodalmunk nagy úttörője

„[...] a bardóci születésű Benkő József Közéapajtán rendezett be fűvészkertet, és híre nyugatra is eljutott.”

/Mikó Imre: Akik előttem jártak, 1976. 235./

Kőváry Lászlónak, az 1842-ben megjelent Székelyhonról szerzőjének alábbi méltatása a legszebbek közé tartozik azok közül, melyeket Benkő Józsefről (Bardóc, 1740-1814, Közéapajta) valaha leírtak: „Közéapajtán minden Benkőre emlékeztet. E föld családja, szülőföldje, hol mint pap, író, fűvész, és halott mindent felszentele.”

Huszonkét éves korában írta a történetíró és statisztikus Kőváry László e lelkesítő véleményét, mely így a teljes valóságot csak akkor fedi, ha kiegészítjük azt gróf Mikó Imre Benkő József élete és munkái /Pest 1867./ c. kötetének - a nagy történész és botanikus pályafutását mintegy összegző - alábbi szavakkal: „Megrázó sors!”

A jeles székelyföldi (erdővidéki) polihisztor, „az erdélyi honismeret megalapítója” életpályáját ma kutatva és következetesen azt keresve, hogy mi is volt az, ami munkásságát az erdészettudomány szempontjából is jelentőssé tette, az első, ami szembetűnő: Benkő József erdőközéapajtán élt. Ez annál is inkább így volt, mert Erdélyen kívül nem járt. 70 éves korában is kedvenc foglalatossága a botanizálás volt. Fennmaradt arcképe egy középtermetű, szikár férfit ábrázol, aki könnyen járhatta a hegyeket, kinél a természetjárás fő hajtóereje az lehetett, amiről a Pozsonyban kiadott Magyar Hirmondó első évfolyamának hasábjain megjelent tudósító levelében így vallott: „Mert gyönyörűség dolog a nálunk önként termő Fákat és Fűveket látni és esmerni” /1780. 771./.

Benkő Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden tanult, ez utóbbi helyen elvégezte a teológiát. Külföldi tanulmányútról lemondva, 1767-ben - huszonhét éves korában -, atyja helyébe, református lelkésznek Közéapajtára ment. Negyvenhét éves koráig, közéapajtai papságban töltött kerekén két évtizede Benkő pályájának közismerten legtermékenyebb szakasza, habár az elsősorban erdészeti jelentőségű írása, „A Közéapajtai Székelyország, vagy esmertesebb néven etzet-fa és annak Kordovány bőr készítésére való haszna”, már ezen időszak után látott napvilágot.

Közéapajtai lelkészsége idején sikerült az elszigeteltségből kitörnie. Hatalmas kézirati és könyvgyűjteményt, valamint 600 növénynél többet magában foglaló botanikus kertet létesített saját birtokán, melyet Al. Borza professzor szerint valószínűleg az első romániai botanikus kertnek tekinthetünk. Történeti és botanikai kutatásai érdekében beutazta Erdélyt. Hatalmas levelezést folytat-

va kapcsolatban állt korának számos jelentős egyéniségével. Tudományos hírnevének betudhatóan 1787-ben *tanárnak hívták meg a székelyudvarhelyi kollégiumba* (habár csak hazai kollégiumban végzett, és nem külföldi egyetemen tanult pap volt).

Benkő növénytani munkáit nagyrészt 1773 és 1781 között írta. *Linné rendszerét először magyarul Benkő alkalmazta*, korának legkorszerűbb botanikusát mesteréül választva. A Bécsben 1778-ban megjelent kétkötetes „Transsilvania”-jában Erdély termesztett és vadon termő növényeit már a binominalis nomenklatúrával jelezte. E munkájának köszönhetően neve külföldön is ismert lett.

1767-ben elkezdte írni „*Flora Transsilvanica*” c. magyar nyelvű növénytani munkáját, mely nyomtatásban mintegy 50 ívet tett volna ki. Munkája ügyében a kormányhoz folyamodott, de - sajnos - a kért segítséget nem kapta meg. Később, miután törvényellenes esketése miatt minden papi teendő végzésétől eltiltották, nehéz anyagi helyzetbe került, és kénytelen volt a kéziratát is a nagyenyedi főiskolának eladni, hol feltehetően az 1849. évi tűzvész alkalmával elpusztult. Ezért növénytani szakírói tevékenységéről elsősorban csak a *Molnár János* szerkesztette, Pozsonyban kiadott *Magyar Könyv-ház* c. sorozatban megjelent két dolgozata tanúskodhat (és az idézett a Közép-Ajtai Szkumpia).

Az első kötetben (szakaszban, ahogy a szerkesztő írta) a latin-magyar-német-francia nyelvű *Nomenclatura Botanica*, a második kötetben (szakaszban) pedig a latin-magyar-román nyelvű *Nomina Vegetabilium* jelent meg. Mindkét munkájának az oldalak fejlcéin feltüntetett magyar neve: „*Benkő Fűszéres nevezeti*”, vagy „*Fűszéres nevezetek. Linneus rendi szerént*”.

A növényneveket a *Linné-féle huszonnégy osztály* szerint közölte. Molnár a *Nomenclatura* előszavában megemlíti, hogy Benkő „A’ Magyar szókban hasznát vette Lippainak, Csapónak, Páriz Pápainak, de főképpen tulajdon utazásainak” /318./. A *Nomina* bevezetéséből pedig azt tudjuk meg, hogy a román nevek: „öszve-szedésében segítője volt Molnár Adány nevezetes Orvos Doktor; ki Brassóban végzé életét 1780-ban; minekutánna majd 20. esztendeig viselte az Orvosi hivatalt Bukarestben Havás al-földön”, és egy kolozsvári, valamint három brassói gyógyszerész /uo. II. Szakasz. 405./.

Napjainkban *Éder Zoltán* Benkő József Nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság c., 1978-ban megjelent könyvében hívja fel a figyelmet a *Nomina Vegetabilium*-nak a román szakirodalomra tett hatására. Benkő szójegyzékével indult el ugyanis a román növénytani irodalom, mely egyúttal magának a román nyomtatott lexikográfiának is kezdetét képezi. Jelentőségét bizonyítja az is, hogy 1942-ben *I. Coteanu* ezt az első román növényjegyzéket újból kiadta /33./.

Jellemző *Benkő József* szülőföldszeretetére - mely egyúttal Erdély valamennyi népének megbecsülését is jelentette - az a mód, ahogy a *Nomina* szükségességét igazolta. Kifejtette, hogy a románság „igen ismeri a’ füveket, ’s azokat haszonra fordítván, más nemzeteket fellül hallad” /uo. II. Szakasz. 405./.

Benkő szójegyzékét méltatva *A Pallas Nagy Lexikona* /III. k. 1893./ reá vonatkozó szócikk szerzőinek (Zoványi Jenő és Borbás Vince) véleményét kell átvinnünk: „Benkő e szógyűjteményét kellő figyelemre méltatva, világos, hogy a nomenklaturában a Diószegiéknek tulajdonított érdem nagy részében Benkőnek méltán kell osztoznia” /99./. Ezt annál is inkább kötelességünk megtenni, mert a botanikus Benkőt az utókor is nagyra értékelte. Megemlíthetjük többek között *Gombocz Endre A magyar botanika története c.*, 1936-ban megjelent könyvének Benkőre vonatkozó oldalait /200-209./, vagy *Soó Rezső* véleményét, ki Benkőt *a székelyföldi növényvilág első rajongó lelkű kutatójának* tekintette.

Legújabbán *Rácz Gábor és Rácz Erzsébet Johanna* írása méltatta Benkő József botanikai jelentőségét /*Aluta Sepsiszentgyörgy, 1972.*/, kiemelve azt, hogy az ő kézirati hagyatékának *erdővidéki* növényjegyzéke tekinthető az első erdélyi részletes florisztikai jellemzésnek.

A középajtai tudóst nemcsak *Flora Transsilvaniaca*-jának mellőzése - mely Erdély első flóraműve volt, évtizedekkel megelőzve Baumgarten latin nyelvű, 1816-ban kiadott munkáját - érintette méltatlanul. Sorsa nem segítette ahhoz sem, hogy a *kolozsvári akadémiai jellegű lyceumban* felállítandó növénytani tanszék tanára lehessen. A harlemi tudós társaság 1781-ben ugyan tagjává választotta, de a székelyudvarhelyi kollégiumi teológiai tanársága már csak másfél évig tartott. Ennyi volt a több évtizedes, eredményekben mégis csak gazdag tudós tevékenységének elismerése, és az a „20 aranyat nyomó érem” elnyerése, amelyet *az erdő* egyik cserjéjének, a „közép-ajtai szkumpia”-nak népszerűsítéséért kapott.

„A’ Közép-Ajtai Szkumpia, vagy esmertesebb néven etzet-fa és annak Kordovány bőr készítésére való haszna” c., 19 oldalas kisformátumú füzetét 1796-ban Kolozsvárt állami költségen adták ki, majd lefordították németre - Die Közép Ajtaer Szkumpie címre -, és ingyen széjjel küldték. Ebben Benkő új szakszavak bevezetésével is kísérletezett, így például a „*fatság*” székelyföldi szakkifejezéssel, a ma használatos cserje értelemben. „E volt Benkő munkás lelkének végző nyilvános lobvetése, önállólag kiadott utolsó munkácskája”, írja róla életrajzírója, gróf Mikó Imre /uo. 136./.

1805-től haláláig egyik fiánál, Középajtán élt. Írás, olvasás és a gyógyfűvek gyűjtése, árusítása volt kedvenc időtöltése és az utóbbi egyben jövedelemforrása is. Csomónként és zsákokkal küldte Brassóba a gyógynövényeket, honnan az orvosok gyakran küldtek hozzá beteget. Elégtétele volt az is, hogy az egészségét halála előtti napokig megőrizhette, és ezáltal élhetett kedvenc foglalkozásának, az *erdő-mező* járásának, a gyógynövénygyűjtésnek.

Fűvészkertjét halála után ellepte a gyom, „mintha jelképezni akarná, hogy a nagy szellem fenéig ürité a keserűség poharát; mintha a természet gyászolná e magasröptű értelemnek itt történt megaláztatását”. *Orbán Baláznak* 1869-ből származó meghitt szavai milyen jól illenek *Mikó Imrének* két évvel korábban leírt, fájdalomteli felkiáltásához: „*Megrázó sors!*” /uo. 228./.

„Fenséges király az erdő,
Mélyén apró népek ezre;
Mind az ő nemes kegyéből
Serdül, nő nagyobbra, szebbre.”

/M. Eminescu: Az erdő meséje.
Eminescu költeményei. 1878/1984.
Franyó Zoltán fordítása/

